

Ranana Malkhanova

Ranana Malkhanova - maloni, žavi ir gerai apsirengusi poniam. Mes susitikome jos kabinete Vilniuje, kur ji dirba savanore Lietuvos žydų bendruomenėje. Jos šviesios akys spindi gerumu ir susidomėjimu. Mums besikalbant, aš supratau, kad ne dėl madingos aprangos ir šiuolaikinės šukuosenos Ranana atrodo taip jaunai, o dėl savo atvirumo ir noro padėti kitiems. Ranana turi daugybę draugų bendruomenėje, su kuriais mane ir supažindino. Pajutau juos visus jungiančią šilumą.

[Šeimos istorija](#)

[Vaikystė](#)

[Karo metai](#)

[Pokaris](#)

[Žodynėlis](#)

[Šeimos istorija](#)

Gimiau Vilkaviškyje, mažame Lietuvos miestelyje maždaug 150 kilometrų nuo Vilniaus ir 14 kilometrų nuo Rusijos ir Lenkijos sienos. Man buvo vos devyni, kai prasidėjo II Pasaulinis karas [žr. Didysis Tėvynės karas (1)]. Patyriau tokias nelaimes, kad jos praktiškai sunaikino viską, ką iki tol turėjau: vaikystę, nedrumsčiamą laimę ir pan. Todėl menkai prisimenu prieškarinius laikus, bet, nepaisant to, norėčiau papasakoti apie savo giminę.

Žinau, kad mano prosenelis iš mamos pusės buvo rabinas, bet nežinau jo vardo ir kur jis gyveno. Viskas, ką žinau – jis buvo iš Lietuvos. Mano senelis iš mamos pusės, Jakovas Solominas, gimė Vilkaviškyje (pervadintame Pilviškiais 1920-aisiais) 1870-aisiais. Mano senelis buvo II gildijos pirklys [žr. Gildija I] 2. Jis turėjo gana didelę statybinių medžiagų parduotuvę Vilkaviškio centrinėje aikštėje, tačiau gyveno seneliai labai mažame miestelyje 22 kilometrai nuo Vilkaviškio. Kaip suprantu, Pilviškiai, kur gyveno mano giminė, buvo tikras šetlas. Namai ten buvo vienaaukščiai, daugiausiai mediniai, labai retai mūriniai, su kiemais ir ūkiniais pastatais. Didžioji gyventojų dalis buvo žydai [žydų bendruomenę sudarė: 4417 žydai 1856 metais, lyginant su 834 krikščionimis), 3480 žydų - 1897 metais (60% bendro gyventojų skaičiaus), 3206 žydai – 1923 metais (44%) ir 3609 žydai – 1939 metais (45%)].

Lietuviai sudarė gyventojų mažumą, daugiausiai gyveno miesto pakraščiuose ir dirbo žemę. Sunkiai prisimenu, kaip atrodė mano seneliai ir jų namai. Prisimenu, kad močiutė Yena dėvėjo peruką, tamsų sijoną ir palaidinę, kaip ir visos žydų moterys tais laikais. Senelis viešoje vietoje visada nešiojo arba kipą, arba skrybėlę. Mano senelis turėjo pusę namo Vilkaviškyje. Jo namo dalis paprastai būdavo uždaryta, nes senelis buvo pasiturintis ir jam nereikėjo namo nuomoti. Jis apsistodavo savo namo dalyje, kai vykdavo į Vilkaviškį verslo reikalais. Kartais su juo vykdavo ir močiutė. Žiemą Jakovas ir Yena gyvendavo Vilkaviškyje.

Senelis Jakovas buvo labai religingas. Vilkaviškyje jis kiekvieną rytą eidavo į sinagogą užsidėjęs talitą ir tefiliną. Nors Pilviškiai buvo mažas miestelis, manau, kad jame buvo sinagoga. Senelis visada pradėdavo dieną malda. Jis visą dieną skaitydavo Talmudą. Atradęs kažką naujo, senelis taip susijaudindavo, kad norėdavo pasidalinti perskaitytais dalykais su visais, kas tik jo klausydavo.

Prisimenu, kaip kartą jis mėgino kažką paaiškinti man, tik kad aš nieko nesupratau. Močiutė taip pat buvo dievobaiminga žydė. Namuose buvo gerbiamos visos žydiškos tradicijos, švenčiamos šventės ir griežtai laikomasi kašruto. Jakovas ir Yena auklėjo vaikus religine dvasia. Jie turėjo sūnus ir vieną dukrą, mano mamą. Nieko negaliu pasakyti apie mamos brolių religines pažiūras. Kalbant apie mamą, ji nebuvo religinga ir, suaugusi, nesilaikė tradicijų. Mano seneliai žuvo 1941 metais per okupaciją. Manau, jie buvo nužudyti vienos anti-žydiškos akcijos Pilviškiuose metu.

Mano mamos jauniausias brolis, kurio vardo nepamenu, mirė kūdikystėje. Du mamos vyresnieji broliai, Šimonas ir Lipas, gimę 1890-aisiais, išvyko į užsienį. Lipas įsikūrė Amerikoje, o Šimonas nuvyko į Kanadą. Mes turėjome savo verslą iki sovietinės okupacijos [žr. Baltijos respublikų okupacija] 3. Mano mama susirašinėjo su jais. Po to ji nebepalaikė ryšio, kadangi bijojo persekiojimo [žr. Palaikyti ryšius su užsienyje gyvenančiais giminaičiais] 4. Jos broliai buvo vedę. Nieko nežinau apie jų šeimas. Karui pasibaigus, mamos broliai per kažkokius nepažįstamus žmones siuntė mums siuntinius, kuriuos pasiimdavome Vilniaus sinagogoje. Juose būdavo vaistai, maisto produktai ir drabužiai, tačiau 1960-aisiais mes liovėmės palaikyti ryšius. Kiek žinau, jie mirė 1970-aisiais. Dar vienas mamos brolis, Meišelis, gyveno su žmona ir dukterimi Riva kaime netoli nuo Vilkaviškio. Meišelis turėjo mažą krautuvėlę. Aplink gyveno lietuviai. Jis ir jo šeima pateko į okupaciją ir žuvo pačioje karo pradžioje.

Mano mama, Ester Solomina, gimė 1901 metais, kaip rašoma dokumentuose, tačiau ji pati sakydavo, kad gimė 1905 metais. Gal tai buvo jos noras atrodyti jaunesne. Mama gimė Pilviškiuose. Nežinau, į kokią pradinę mokyklą jiėjo. Prasidėjus Pirmajam Pasauliniam karui, seneliai iš mamos pusės nusprendė laikinai išvykti iš miesto, prie jo priartėjus frontui. Jie išvažiavo į Rusijos miestą Voronežą [1300 kilometrų nuo Vilniaus, 500 kilometrų nuo Maskvos]. Tai buvo didelis Rusijos miestas, kultūros centras, ir Jakovo Solomino šeima gyveno jame kelerius metus. Čia mama įstojo ir pabaigė Rusijos gimnaziją. Turėjusi galimybę gyventi ir mokytis Voroneže su rusų mergaitėmis, mama išmoko laisvai kalbėti rusiškai ir pamėgo klasikinę literatūrą. Mama buvo gabi kalboms. Grįžusi į Vilkaviškį, ji kurį laiką dėstė vokiečių kalbą vietos gimnazijoje.

Gali būti, kad mama pažinojo mano tėvą, Mozę Kleinšteiną, dar paauglystėje. Pirmajam Pasauliniam karui prasidėjus, mano tėvo šeima taip pat išvyko iš Vilkaviškio į Voronežą. Jie susituokė 1923 metais. Nemanau, kad tai buvo sutartos vedybos, kaip žydams įprasta. Mama pasakodavo, kad tėvas ilgai jai piršosi, bet ji buvo išranki. Ester buvo graži ir turėjo pasisekimą tarp vyrų. Nepaisant to, kad abu nebuvo religingi, vestuvės vyko pagal žydiškas tradicijas. Tėvai susituokė po chupa didelėje Vilkaviškio sinagogoje.

Nežinau savo močiutės iš tėvo pusės. Ji mirė 1920-ųjų pabaigoje, man dar negimus. Tačiau prisimenu savo senelį iš tėvo pusės Jakovą. Jakovas Kleinšteinas turėjo Vilkaviškyje kepyklą, kurioje kepė ir pardavinėjo savo gaminius. Duoną kepdavo kiekvieną dieną. Ketvirtadieniais dėdavo specialių mielių ir kepdavo Šabo chalą. Kepykla buvo centrinėje Vilkaviškio aikštėje, netoli nuo senelio iš mamos pusės parduotuvės. Jakovas Kleinšteinas taip pat laikėsi žydiškų tradicijų, šventė šabą irėjo šeštadieniais į sinagogą. Jis nebuvo toks religingas kaip Jakovas Solominas ir auklėjo mano tėvą šiuolaikiškiau. Mano tėvas buvo vienintelis sūnus. Jis turėjo dvi seseris. Neprisimenu jų vardų. Žinau tik tiek, kad jos gyveno su mano seneliu ir tvarkė namus močiutei mirus. Senelis Kleinšteinas ir jo abi dukros žuvo Vilkaviškyje 1941 metais pirmomis fašistinės okupacijos dienomis.

Mano tėvas gimė Vilkaviškyje 1901 metais. Nežinau, ar jis lankė chederį. Jis nieko man apie tai nepasakojo. Manau, kad tėvas gavo tradicinį žydišką išsilavinimą. Jo šeimai grįžus į Vilkaviškį, tėvas nusprendė mokytis toliau, nes jau buvo baigęs gimnaziją Voroneže. Jis įstojo į Lietuvos valstybinę mokytojų seminariją Marijampolėje, 28 kilometrai nuo Vilkaviškio (maždaug 150 kilometrų nuo Vilniaus). Jį priėmė be jokių problemų, kadangi tuo metu Lietuvoje žydai nebuvo žeminami. Tėvas mokėsi labai gerai, džiugindamas dėstytojus savo stropumu ir žingeidumu.

Nežinau, kur tėvas mokytojavo baigęs seminariją, kadangi jo specialybė buvo lietuvių kalbos mokytojas. Savo vedybų metu jis buvo žydų aštuonmetės mokyklos Vilkaviškyje direktorius.

Po vestuvių šeima persikraustė į senelio Solomino namus. Pusė jo namo buvo paskirta mano mamai kaip kraitis. 1924 metais gimė mano brolis. Jis gavo senovinį žydišką Zayevo vardą. Mano tėvas mokėjo hebrajų kalbą ir mėgo senovinius vardus. Netgi šuo turėjo senovinį žydišką vardą – Nadhonas. Kai gimiau, 1932 metų lapkričio 6 dieną, man taip davė senovinį vardą, Ranana.

Vaikystė

Mano vaikystė buvo laiminga, pasiturinčiuose namuose ir apsupta meile. Tėvas turėjo gerą darbą – buvo mokyklos direktorius. Jis buvo gerai žinomas ir gerbiamas žmogus. Kartu su kitais gerbiamaisiais piliečiais, jis buvo miesto savivaldybės narys ir vienintelis žydas. Tėvas taip pat priklausė Šaulių organizacijai [žr. Šaulių taryba] [5](#). Sprendžiant iš mūsų gyvenimo būdo, tėvas labai neblogai uždirbo.

Menkai prisimenu mūsų namą. Tai buvo gerai pastatytas vienaaukštis medinis namas. Aišku, nebuvo patogumų: kanalizacijos, vandentiekio. Turėjome lauko tualetą. Bet kitais požiūriais, tai buvo tikras europietiškas namas. Jame buvo keturi dideli kambariai – svetainė, tėvų miegamasis, tėvo darbo kambarys ir vaikų kambarys. Prisimenu gražiomis plytelėmis išklotą židinį svetainėje, taip maloniai šildantį namus. Svetainės baldai buvo prašmatnūs – pagal užsakymą pagaminti raižyti juodmedžio baldai. Ant langų kabėjo gražios aksominės užuolaidos. Staltiesė buvo tokia pati kaip užuolaidos. Nieko negaliu pasakyti apie virtuvę. Nemanau, kad vaikystėje ten eidavau. Net nesu tikra, ar mano mama joje dažnai lankydavosi. Namuose buvo dvi tarnaitės. Viena tvarkė namus, valė juos. Kita buvo guvernantė: ji mus maitino, prižiūrėjo ir vedė pasivaikščioti. Gal dar buvo virėjas, bet aš niekad jo nemačiau.

Labiausiai man patiko leisti laiką su mama. Mama buvo tikra dama. Ištekėjusi ji paliko mokytojos darbą gimnazijoje. Aišku, ji prižiūrėjo namus, tačiau pati jokio darbo nedarė, tik nurodinėjo tarnaitėms. Jos gyvenimo būdas buvo toks, kaip ir kitų turtingų ponių. Ester nuolat eidavo pas modistę. Jos suknelės tikriausiai buvo pačios madingiausios Vilkaviškyje. Ji turėjo keletą brangių kailinių apsiaustų ir gražių papuošalų. Tačiau mūsų mažame miestelyje nebuvo kur išeiti pasipuošus. Daugiausiai laiko mama praleisdavo gerdama kavą su pyragaičiais su savo rato poniomis. Kartais ji vesdavosi mane pasivaikščioti. Tai buvo laimingiausi mano gyvenimo momentai. Vasarą tėvai vykdavo į populiarius Europos kurortus. Operuotis tonzilių mama važiavo į Kionigsbergą Vokietijoje.

Prisimenu žalumoje paskendusį mūsų vienaaukščių namukų miestelį. Gatvės leidosi prie mažos Šešupės upės, kur vaikai smagiai leido laiką nedideliame pliaže. Man neleido žaisti su jais. Vaikystėje aš beveik neturėjau draugų, leidau laiką su mama, guvernante ir broliu. Brolis buvo aštuoniais metais vyresnis, tačiau aš sugebėjau jį erzinti. Man už tai nekliūdavo, mat buvau tėvo

numylėtinė ir jo pasididžiavimas. Anksti pradėjau kalbėti jidiš ir lietuviškai, nes namuose buvo kalbama abiem kalbomis. Kai tėvas grįždavo namo po darbo, jis užsikeldavo mane ant pečių ir nešdavosi laukan. Sutikęs pažįstamus, jis mėgdavo pasigirti: „Ranana, sakyk internacionalinis“ ir aš kaip papūga kartodavau žodžius, nė nesuprasdama ką jie reiškia.

Mama ir aš dažnai vaikščiodavome po centrinę aikštę. Tuo metu ji man rodėsi tokia didelė, tačiau iš tikrųjų tai buvo maža aikštė, apsupta vienaaukščių parduotuvių ir namų. Kartais eidavome į senelio Solomino parduotuvę, o kartais – į senelio Kleinšteino kepyklą. Man patiko apvalios minkštos bandelės ir mama nepritariamai purtė galvą, kai aš imdavau bandeles tiesiai iš lentynos parduotuvėje. Vaikystėje aš turėjau prastą apetitą ir beveik nieko nevalgiau. Kartais leisdavau mane pamaitinti braškėmis su grietinėle, apelsinu ar bananu, bet išspjaudavau košę.

Neprisimenu miesto turgaus. Aišku, toks buvo, bet mama niekada ten nėjo ir aš nėjau. Apsipirkti ėjo tarnaitės. Mieste buvo sinagogos, didžioji ir mažoji. Gal buvo ir daugiau, bet mano tėvai jose nesilankė ir manęs nevedė. Manau, kad brit milah (apipjaustymas) buvo atliktas aštuntą dieną po brolio gimimo. Manau, kad seneliai to pareikalavo, kaip ir vedybų pagal žydiškas tradicijas. Brolio bar micva nebuvo švenčiama, kas nuliūdino mano abu senelius.

Tėvai nesilaikė žydiškų tradicijų. Neprisimenu, kas mama degtų žvakes penktadienį, o tėvas dažniausiai dirbdavo šeštadieniais. Nebuvo laikomasi kašruto: mes valgėme kiaulieną, skanias dešreles ir kumpį. Tačiau buvo daug žydiškų valgių: įdaryta žuvis, vištienos troškinys bei sultinys ir cimusas ⁶. Dažniausiai mama prisilaikė europietiškos virtuvės tradicijų. Žydiškų desertų paragaudavau močiutės Yenos namuose, kai nuvažiuodavau į Pilviškius, arba kai ji atvažiuodavo į mūsų miestą kartu su seneliu. Močiutė kepdavo nuostabius sausainius su aguonomis ir riešutais, štrudelį su uogiene ir razinomis, gamino cimusą iš macos su medumi. Man patiko toks maistas. Jei Chanukos metu jie būdavo Vilkaviškyje, mano brolis ir aš gaudavome Chanukos pinigų.

Prisimenu, kaip per Pesachą mes nuėjome pas senelį sederio. Prisimenu, kad vieną kartą sederį išnešė senelis Kleinšteinas, kitą kartą – senelis Solominas. Pesacho šventimas man nepaliko didelio įspūdžio ir aš tai įvertinau kaip eilinius skanūs pietus. Buvo Pesachui skirta maca ir skanūs valgiai, bet tėvai neatlikdavo sederio. Taip pat prastai prisimenu kitas žydiškas šventes, nes mes jų namuose nešvėsdavome. Manau, kad tėvai pasninkavo per Yom Kipurą, tiesiog prisilaikydami žydų tradicijos.

1935-1936 metais Vilkaviškyje buvo pastatyta nauja žydų mokykla ir tėvas gavo erdvų butą prie mokyklos, nes buvo jos direktoriumi. Šis butas buvo netgi geresnį už ankstesnįjį. Jame buvo penki kambariai, ne keturi. Dabar mano brolis ir aš turėjome atskirus kambarius. Antra, jame buvo kanalizacija ir centrinis šildymas. Dar buvo didelis gražus vonios kambarys ir tualetas. Šiame mane mes irgi turėjome tarnaites, kurios prižiūrėjo ir mus, ir namus. Butas buvo mokyklos patalpose. Man patiko stebėti mokinius. Pavydėjau jų uniformų ir kuprinių, kurias jie didžiudamiesi nešiojo. Pradėjau įeiti į klasę, atsisėsdavau į suolą ir klausydavau mokytojų. Tėvas manęs nebardavo. Jis niekad nebuvo pakėlęs balso prieš mane.

Taip atsitiko, kad pradėjau mokytis būdama penkerių. Susidraugavau su žydų mokinėmis ir mano gyvenimas tapo įdomesnis. Nelabai bendravau su broliu. Jis jau buvo jaunuolis ir lankė Vilkaviškio lietuvišką valstybinę gimnaziją. 1940 metų vasarą baigiau antrą mokyklos klasę.

Mūsų gyvenimas buvo ramus ir laimingas iki 1940 metų vasaros, kuri įsirežė mano atmintyje. 1940-aisiais daug pasikeitimų įvyko mūsų šeimoje. Raudonoji Armija įėjo į Lietuvą ir į mūsų miestelį. Man sunku pasakyti, koks buvo mano tėvų požiūris į sovietinę armiją, buvau dar per maža. Žinau, kad žydai tikėjosi, kad sovietinė santvarka išgelbės juos nuo skurdo ir priespaudos. Mūsų šeima gyveno gerai, todėl abejoju, kad mes sveikinome sovietus. Pokyčiai prasidėjo pačią pirmą dieną. Žydų mokykla tapo paprasta mokykla su dėstomąja lietuvių kalba. Tėvas buvo atleistas ir mes turėjome palikti mokyklos butą. Mes grįžome atgal į mūsų namą, kuris dar nebuvo nacionalizuotas. Tada jie atėjo mano tėvo. Vilkaviškio savivaldybės knyga su visų narių nuotraukomis buvo išstatyta miesto knygyno vitrinoje.

Nežinau, kas atsitiko su kitais savivaldybės nariais, bet mano tėvas labai nenukentėjo. Jį išsiuntė mokytojauti lietuviškoje mokykloje mažame Lazdijų miestelyje (maždaug 110 kilometrų nuo Vilniaus). Tėvas grįždavo namo šeštadienį ir išvažiuodavo sekmadienį. Mūsų gyvenimas taip pat pasikeitė. Mama atleido tarnaites ir pati triūsė namuose. Ji nenorėjo būti apkaltinta išnaudojimu. Tarybinis karininkas įsikėlė į mūsų namus ir užėmė geriausią kambarį. Buvo vis sunkiau ir sunkiau gyventi. Iš parduotuvių išnyko ne tik mano mėgstami bananai ir apelsinai, bet ir pagrindiniai produktai. Liko tik dvi duonos rūšys, palyginus su 20 buvusių. Iš SSSR atvykę tarnautojai viską šlavė iš parduotuvių. Neliko nieko: dešros, sviesto, maisto, pyragų ir pramoninių prekių.

Deficitu tapo kojinės, patalynė, muilas ir soda. Prisimenu, kaip karininkai tempė didžiulius ryšulius ir dėžes į paštą. Matyt, jie siuntė siuntinius savo šeimoms. Mano senelių parduotuvės buvo nacionalizuotos. Laimei, nė vieno iš mūsų neištrėmė, nors mūsų pavardės buvo tremiamųjų sąraše [žr. Deportacijos Baltijos šalyse [7](#). Nors žodis „laimei“ čia netinkamas. Praėjo dar vieni metai. Aš toliau mokiausi toje pačioje mokykloje, kuri dabar buvo ne žydų, o lietuvių. 1941 metais mano brolis Zayevas baigė dešimtmetę mokyklą, buvusią gimnaziją, su pagyrimu. Tėvai atsigavo ir pradėjo galvoti apie jo ateitį, bet planams nebuvo lemta išsipildyti.

Karo metai

1941 metų birželio 22-sios naktį miestą pradėjo bombarduoti nuo pusės keturių ryto. Mūsų pafrontės miestelį fašistai [vokiečių naciai] užpuolė vieną iš pirmųjų. Buvo klaiki panika. Žmonės bandė bėgti, kur tik galėjo. Gerai, kad buvo sekmadienis ir tėvas nedirbo. Jis sugebėjo gauti vežimą ir arklį. Mes visi sulipome, pasiėmę tik po mažą lagaminą, ir išvažiavome iš miesto. Mus pralenkė didelis sunkvežimis. Jame sėdėjo mano brolio bendraamžiai. Jie pradėjo įkalbinėti brolių bėgti su jais į Rusiją, bet mama griežtai pasipriešino. Ji manė, kad mes turime laikyti kartu ir nepaleido Zayevo.

Mes nuvažiavome nuo Vilkaviškio tik keletą kilometrų ir pamatėme motociklais priešais atvažiuojančius vokiečius. Tada aš pirmą išgirdy jį trumpą „Schnell, schnell!“ (greičiau, greičiau). Mus ir kitus bėglius sustabdė ir liepė grįžti į miestą. Grįžus, mus pirmą kartą atrinko: jaunos vyrus atskyrė ir nuvedė į spaustuvės rūšį. Tėvas ir brolis net negalėjo atsisveikinti su mumis; juos areštavo. Mes su mama nuėjome namo, tačiau ten buvo baisi netvarka. Mama rado kelis žydus, kurių namai per stebuklą išliko sveiki. Neprisimenu, iš ko mes tada gyvenome. Tikriausiai mama pardavinėjo išsaugotas brangenybes. Pirmosiomis okupacijos dienomis buvo išleistas įsakymas, nurodantis žydams dėvėti drabužius su geltona žvaigžde ant rankovės. Nepaklusę įsakymui bus sušaudyti iš karto. Buvo sunku rasti geltonos spalvos medžiagą, bet mama sugebėjo ir išsiuvinėjo žydiškas žvaigždes ant drabužių.

Buvo daugybė draudimų. Komendanto valanda žydams buvo įvesta anksčiau, nei kitiems gyventojams. Mums nebuvo leidžiama įeiti į parduotuves ir vaikščioti šaligatviais. Graudžios žydų figūros slinko pakraščiais, žydai turėjo eiti gatve. Kiekvieną dieną nešdavome maisto, sumuštinų ar duonos, į spaustuvę. Sargybinis buvo lietuvis. Jis žiūrėdavo į kitą pusę, kai mes prisiartindavome prie rūsio. Langai buvo su grotomis ir matėme ištiestas rankas. Mes įdėdavome į jas maisto ir nežinojome, kaip jis būdavo išdalinamas. Negalėjome pamatyti nei brolio, nei tėvo.

Kartą, eidamos iš spaustuvės, aš ir mama užmiršome įsakymą ir užlipome ant šaligatvio. Kažkoks svarbus fašistas, lydimas padėjėjų,ėjo priešais mus. Tai buvo pagyvenęs vyras, apkūnus ir įmitęs. Pamatęs mamą ir mane, fašistas pradėjo trypti ir taškydamasis seilėmis rėkti vokiškai. Kelis žodžius supratau ir supratau, kad jis grąšina visiems žydams sunaikinti ir ištrinti mus nuo žemės paviršiaus. Mama ir aš nulipome ant gatvės.

Tuo metu aš tik vieną kartą mačiau senelį Jakovą Kleinšteiną. Jis gyveno savo name su seserimis. Taip mes gyvenome iki 1941 metų liepos 8 dienos. Keli kaimynai pasakė mums, kad vyrams buvo liepta išeiti iš rūsio ir bėgti į barakus. Daug moterų sekė jiems iš paskos, bet mano mama buvo išsigandusi. Mums pasakė, kad ten buvo visi jauni vyrai ir vaikinai, kurie nespėjo pabėgti. Jiems buvo liepta nusirengti ir palikti brangius daiktus barakuose. Tada jiems davė kastuvus išsikasti sau kapus. Visa teritorija buvo apjuosta spygliuota viela. Nuogus vyrus vertė pralįsti pro vielą. Vienas lietuvis vaikiną papasakojo mamai, kad tėvas atsisakė taip daryti ir buvo partrenktas kastuvu, o po to nušautas.

Po kurio laiko, gyvi likę žydai buvo parvaryti atgal į barakus. [1941 metų liepos 28 dieną prasidėjo sistemingas Vilkaviškio žydų naikinimas. Pirmiausiai buvo nužudyta maždaug 900 vyrų. Likusiems žydams, daugiausiai moterims ir vaikams, buvo įkurtas getas vietiniuose barakuose, netoli sušaudytų vyrų masinės kapavietės. Geto žydai buvo nužudyti kitą dieną po Rosh Hashanah, 1941 metų rugsėjo 24-ą. Tik keletas išgyveno iki išvadavimo.] Nebemačiau savo senelio ir jo seserų. Greičiausiai, jie buvo nužudyti. Barakuose liko didžiulės krūvos daiktų: vyriški kostiumai, marškiniai, batai. Mėtėsi popieriai ir dokumentai.

Mačiau, kaip moterys klykdamos puolė prie tos krūvos. Jos tikėjosi rasti kokius nors savo vyrų, sūnų ir brolių pėdsakus. Mano mama stovėjo kaip sustigęs. Nežinau, ar ją graužė sąžinė, kad neleido Zayevui važiuoti su tais jaunuoliais. Mama niekada neverkė man matant ir nieko nekommentavo. Nors prieškario metų prisiminimai jai buvo tokie skaudūs, kad ji net negalėjo apie tai kalbėti. Neprisimenu, kiek laiko mes praleidome barakuose: mėnesį ar pusantro. Tai buvo kaip baisus sapnas. Mūsų pažįstami lietuviai atnešdavo mums maisto. Prisimenu nuolatinio alkio ir troškulio jausmą. Tualetas buvo tame pačiame barako kambaryje, pilname nelaimingų ir išsigandusių moterų, vaikų ir senelių. Smarvė buvo siaubinga. Buvo vasara, o mes neturėjome jokių galimybių nusiprausti.

Iš žydų tarpo buvo atrinkti amatininkai: siuvėjos, laikrodininkai, batsiuviai. Kiti žydai: senukai, moterys ir vaikai buvo nužudyti. Pasirodė, kad mano mama yra apsukri, kas jai ir prieš karą buvo būdinga. Ribinėse situacijose žmogus turi pajėgti padaryti daugiau, nei gali. Ji susitiko su siuvėjų šeima ir sugebėjo pristatyti mus kaip jų giminaičius. Dėl to mūsų niekas nelietė. Rugsėjo pabaigoje mes visi dar buvome gyvi. Žydų amatininkai būdavo išrikiuojami ir vedami pėsčiomis. Mus lydėdavo vietiniai policajai [žr. Lietuvių policajai] [8](#). Tie žvėrys bandė įsiteikti (vokiečiams) ir kankino vargšus žmones baisiau nei fašistai: mušė, įžeidinėjo, vertė bėgti be pertaukos. Jie net

neleisdavo žmonėms nueiti į tualetą. Kurie atsilikdavo, nušaudavo vietoje. Aš laikiausi šalia mamos ir ji bandė mane raminti.

Mus nuvedė į Pilviškius, mamos gimtąjį miestą, kur gyveno mano seneliai. Jų namas buvo tuščias. Greičiausiai, jie buvo nužudyti vienos iš akcijų Pilviškiuose metu. Mieste buvo daug tuščių namų, nes jų gyventojai buvo nušauti. Mums nurodė, kur gyvensime. Mama ir aš įsikūrėme kartu su siuvėjo šeima. Tokiu būdu, Pilviškiai buvo paversti į mažą getą. Mes ten gyvenome apie tris mėnesius.

Kažkoku būdu mūsų gyvenimas ėmė palaipsniui gerėti, jei jį galima vadinti „gyvenimu“. Mama daugiausia sėdėdavo namuose. Jai buvo sunku vaikščioti gimtojo miestelio gatvėmis su geltona žvaigžde. Ji padėdavo tvarkytis namuose ir išmoko paprastų siuvimo darbų kaip pameistrė. Neprisimenu, ką mes valgėme. Aš, kurią buvo taip sunku įkalbėti pavalgyti, buvau nuolat alkana. Tuo metu aš jau nebuvo išranki. Valgiau viską, ką gaudavau, ar tai buvo sužiedėjusios ruginės duonos riekė, bulvės ar skysta košė. Mama labai džiaugdavosi, jei gaudavo man stiklinę pieno. Pilviškiuose man buvo visai gerai. Mano plaukai buvo šviesūs ir garbanoti ir aš visai nebuvo panaši į žydę. Laisvai kalbėjau lietuviškai. Todėl lakstydavau po miestą be geltonos žvaigždės ir buvau laikoma lietuve. Man leisdavo laisvai vaikščioti po gatves, mat buvau labai pastabi.

Lapkričio 13 dienos vakarą skubėjau namo, nes buvo ruduo ir anksti temo. Pamačiau, kaip policijai beldžia į namų, kur laikinai glaudėsi žydai, duris ir keikiasi. Keletas senukų, verkiančių moterų ir vaikų buvo varomi į centrinę aikštę. Aš jau nebuvo tas nerūpestingas vaikas, kokia buvau prieš kelis mėnesius. Sunkūs išmėginimai privertė mane suaugti ir tapti pastabia. Iškart supratau, kad prasideda baisiausias ir paskutinis veiksmas prieš žydus. Išlikę žydai bus nužudyti. Parbėgau namo ir sušukau: „Mama, bėgam!“ Trumpai pasakiau jai ką mačiau, mama į krepšį sukrovė muilą, rankšluostį ir apatinius baltinius. Apsivilkome šiltus megztinius ir išėjome į niekur. Bandėme įkalbėti siuvėjo šeimą eiti kartu, bet jie atsisakė, sakydami, kad nuo šitų žvėrių nepabėgsi ir nesitikėjo išsigelbėti.

Buvo šalta ir lynojo. Mama ir ašėjome negrįstu kelkraščiu ir priėjome sodybą. Nerizikavome belstis. Pamatėme daržinę ir patraukėme link jos. Prabuvome ten iki aušros. Aš miegojau, o mama nesumerkė akių. Ryte pasibeldžiau į namo duris. Lietuvis mums atidarė ir įleido. Nebuvo reikalo prisistatyti, nes mama atrodė kaip tipiška žydė. Šeimininkas pasakė, kad mielai mums padėtų, bet kaimynai nėra geri žmonės ir įskūstų mus visus. Jis pasakė, kad galime pasilikti vieną dieną, o paskui turėsime išeiti.

Šeimininkas davė mums iki soties prisivalgyti ir mes visą dieną praleidome daržinėje. Švintant jis atėjo ir pasakė mamai, kur eiti. Dieną jis sugebėjo su kažkuo susitarti dėl mūsų prieglobsčio. Mes nuėjome į mažą bevardį kaimelį. Ten gyveno pagyvenusios lietuvių valstiečių pora. Lietuviai buvo nekalbūs. Niekas nieko neklausinėjo. Jie tyliai davė mums dubenį maisto ir pakūreno pirtį. Mama ir aš ja labai džiaugėmės.

Mane vis dar stebina žmogaus prigimtis: tokiomis rūšiomis sąlygomis, kai mūsų gyvenimas galėjo bet kada nutrūkti, mes rasdavome kuo džiaugtis. Miegojome palėpėje ant šieno. Prabuvome ten tris savaites, po to vėl pradėjome klaidžioti. Sunku, net neįmanoma, atkurti tų metų prisiminimus. Mes nuolat keitėme vietas. Kartais apsistodavome vienoje vietoje tik keletui dienų, o kartais – keletui mėnesių. Beveik niekas neatsisakė mums padėti. Buvo atvejų, kai žmonės bijojo priglausti mus dėl kaimynų ar policijos, bet jie bandydavo surasti mums vietą ir nurodydavo, kur eiti. Dabar žiūriu

atgal ir galvoju, kaip mes kovojome dėl savo gyvybės ir apie fašistinės okupacijos baisumus. Mes neapsistodavome valstiečių namuose ilgai, nes juose trūko vietos ir buvo mums pavojinga. Pastogės, rūšiai, pašiūrės ir daržinės – tai buvo vietos mums slėptis. Mus labai gerai maitino. Žmonės mums davė viską, ką turėjo geriausio. Manau, kad šeimnininkai neleisdavo sau papildomo kąsnio, bet mums duodavo pieno, grietinės, pilną dubenį tirštos sriubos ir taukais apteptos duonos riekę.

Kai jau reikėdavo išeiti, šeimnininkai duodavo mamai ryšulėlį, suvyniotą į švarią drobę. Prisimenu, kaip slėpėmės kaimelyje lietuvių, pavarde Marma, namuose. Jų namas sudegė iki pamatų ir mes visi miegojome ant šieno daržinėje. Šeimnininkė maistą gamino ant ugnies kieme. Mums ji virė atskirai nuo savo šeimos, bet maistas buvo geresnis ir sotesnis. Man padovanojo drabužių. Aš augau ir, be to, klaidžiojant drabužiai nusidėvėdavo greičiau.

Sunkiausiai buvo žiemą. Mano batai suplyšo, o pėda paaugo. Viena lietuve pamokė mamą megzti ir davė jai virbalus bei siūlų. Mama man mezgė kojines, su kuriomis aš ir vaikščiojau po sniegą. Gali pasirodyti keista, bet per tuos klajonių metus nei aš, nei mama nebuvo susirgusios. Net sloga. Valstiečiai stebėjosi mano lietuvių kalba. Jie net kviesdavo giminaičius paklausti, kaip aš kalbu ir dainuoju lietuviškas dainas. Ankstyvoje paauglystėje aš tikrai mylėjau lietuvius bei jų gerumą. Gėda, kad jų tamsumas įveikė jų tikrai kilnias širdis.

Aš augau ir niekuo nesirūpinau. Man norėjosi tik valgyti ir turėti stogą virš galvos. Dar norėjau skaityti ir išmokti ką nors naujo. Valstiečiai dažniausiai laikydavo knygas pašiūre, kur mes turėjome miegoti. Dažniausiai tai buvo knygos apie šventųjų gyvenimus ir kitos katalikiškos knygos. Neturėjau daugiau ką skaityti, todėl perskaičiau visas šias knygas nuo pradžios iki galo ir žinojau visus katalikiškus šventuosius ir jų maldas. Vienuose valstiečių namuose mane netgi pasiūlė įsidukrinti, pakrikštyti ir auginti kaip savo vaiką, bet mama atsisakė ir norėjo palikti tuos namus kaip galima greičiau. Kai mes išeidinėjome, valstietė davė man rožinį ir, slėpdamasi pašiūre, aš kalbėdavau rožinio maldas. Geriausia vieta, kurioje gyvenome, buvo lietuvių Štrimaičių šeimos vienkiemis. Jie buvo pasiturintys, turėjo 40 hektarų žemės, o tai buvo daug nedidelei lietuvių šeimai.

Iki to laiko sovietai nebuvo iš jų atėmę žemės. Šeimnininkas buvo agronomas. Jis turėjo didelį namą, gražų sodą, kuriame man leido vaikštinėti ir valgyti vaisius. Man patiko žiūrėti į arklius arklidėje. Štrimaičiai jų turėjo daug. Svarbiausia, kad aš dabar turėjau draugę, namų šeimnininkų dukrą. Jos vardas buvo Milda ir ji buvo mano vienmetė. Šeimnininkas pasakė visiems kaimynams, kad aš buvau jo tolima giminaitė iš Kauno. Sekmadieniais jis vedavosi savo dukrą ir mane į bažnyčią, o mama turėdavo pasilikti daržinėje. Namuose buvo įdomių knygų, kurias aš skaičiau. Štrimaičių šeimoje buvome apsistoję maždaug keturis kartus įvairiomis aplinkybėmis ir kiekvieną kartą gyvenome keletą mėnesių.

Mums sekėsi. Mes dažniausiai sutikdavome gerus žmones. Tik kartą patekome į bėdą. Tai nutiko 1943 metų vasarą. Kaip paprastai, mesėjome iš vieno kaimelio į kitą. Mums nurodė sodybą, kur gyveno geri pagyvenę žmonės. Mes įėjome į sodybą ir pamatėmevaizdą: pusnuogis jaunas vyras prausėsi vonelėje prie šulinio. Pagyvenusi moteris pylė ant jo vandenį. Mes iškart pastebėjome, kad jaunuolis dėvi uniformines policininko kelnes ir batus. Norėjome išeiti, bet buvo per vėlu. „Ei, žydai!“ – jis sušuko. Staiga jis nukreipė į mus pistoletą. Jo motina bandė sulaikyti sūnų, pradėjo verkti ir maldauti jo nedaryti nuodėmės ir leisti mums eiti. Tai truko kelias minutes, bet mums

pasirodė amžinybė. „Gerai“ – pasakė jis. „Nuvesiu jus į policijos nuovadą“.

Jis nuėjo apsirengti, o mes laukėme. Nedrįsime bėgti. Jei būtume bandę, jis būtų nušovęs mus vietoje. Jis liepė mums eiti keliu priešais jį. Po kurio laiko kelyje sutikome vyrą. Paaiškėjo, kad tai yra apylinkės seniūnas. Jis paklausė, kas mes ir kur jis mus veda. Jis atsakė, kad norėjo žydes nušauti, bet dėl savo motinos dabar veda mus į policijos nuovadą. Jie pradėjo gyvai kalbėtis eidami keliu. Mes sekėme iš paskos. Kairėje kelio pusėje buvo rugių laukas ir vieną nepamirštamą akimirksnį vyras atsisuko, parodė į rugius ir pasakė „Bėkit!“ Mes su mama pasileidome. Neprisimenu, kiek ilgai bėgome, neatgaudamos kvapo ir griuvinėdamos. Kai perbėgome lauką, pamatėme Štrimaičių sodą. Tai buvo antrasis stebuklas tą dieną ir mes vėl buvome gerų žmonių rankose. Jiems buvo sunku padėti mums atsipeikėti po sukrėtimo. Ir vėl mes gyvenome pas juos kelis mėnesius.

Daugiau neprisimenu vietų, kur slapstėmės. 1944 metų vasarą mes vėl buvome pas Štrimaičius. Praėjo trys fašistų okupacijos metai. Žinojome, kad Raudonoji Armija jau išlaisvino Vilnių ir laukėme jos atėjimo. Praleidome paskutines okupacijos dienas miškelyje netoli kiemo. Milda atnešdavo mums maisto. Sutemus grįždavome į namus permiegoti. Kartą, mums būnat miške, išgirdau triukšmą nuo kelio pusės. Nubėgau link kelio ir pamačiau kareivį su man nežinoma uniforma. Supratau, kad atėjo Raudonosios Armijos kareiviai. Nubėgau atgal į mišką ir pasakiau mamai „Rusų kareiviai atėjo!“ Mama išėjo su manimi, iš pradžių nedrąsiai, kol įsitikino, kad tai tikrai rusų kareiviai. Mes verkėme iš džiaugsmo ir apsikabinome. Man ir mamai karas baigėsi.

Priešakiniai sovietų armijos būriaiėjo priekyje, o rusų karo ligoninė įsikūrė netoli Štrimaičių vienkiemio. Mes su mama dažnai ten eidavome padėti sužeistiesiems. Mama užvedė pokalbį su vienu iš tarnautojų, jis buvo labai nustebęs girdėdamas mamos puikią rusų kalbą. Vienam kariškiui mama papasakojo mūsų tragišką prieškarinę istoriją. Jis mums patarė važiuoti į Vilnių, nes šiose vietose dar gali būti mūsų. Mama nusprendė, kad mūsų niekas nelaukia gimtajame mieste. Nebebuvo namų, giminių, draugų, o miesto gatvės mums vėl primintų buvusį gyvenimą ir aitrintų žaizdas. Taigi, turėjome vykti į Vilnių ir pradėti naują gyvenimą. Pakeleivinėmis mašinomis nusigavome iki Kauno [maždaug 90 kilometrų iki Vilniaus], iš kur pasiekėme mažą Kaišiadorių miestelį [maždaug 50 kilometrų iki Vilniaus]. Čia buvo geras geležinkelio susisiektimas. Su mama įlipome į prekinį traukinį ir 1944 metų rugpjūčio 24 dieną išlipome Vilniaus geležinkelio stotyje.

Pokaris

Ėjome ištuštėjusiu miestu. Mus supo sugriauti namai, kuriuose žmonės gyveno, planavo, svajojo, mylėjo ir pavydėjo. Galėjome pasiimti bet kurį tuščią butą. Mes apsigyvenome name Georgijaus prospekte, kuris vėliau tapo Stalino prospektu, o dabar vadinamas Gedimino prospektu. Atskirus butus ilgame koridoriuje skyrė durys. Gavome trijų kambarių butą, visiškai apstatytą. Indaujose buvo lėkščių komplektai, o drabužių spintose keletas suknelių. Mums buvo liūdna. Jautėmės tarsi nelegalios įsibrovėlės. Paskui komunalinės tarnybos darbuotojai perėjo per visus butus ir surašė juose buvusius daiktus. Manėme, kad turėsime sumokėti kažkokią sumą už baldus ir indus, bet klydome. Visa tai mums atidavė dykai. Vienas iš vyrų buvo gana malonus. Jis pasakė: „Naudokitės daiktais, kuriuos įsigijo jūsų tautiečiai. Tesiilsį jie ramybėje“. Jis viską paliko mums ir išėjo.

Mama rado kasininkės darbą valgykloje. Rugsėjo pirmąją pradėjau lankyti penktą klasę rusų mokykloje, nors nežinojau nė žodžio rusiškai, bet mokslo metų gale rašiau diktantus geriausiai klasėje. Gyvenome skurdžiai. Tuo metu galiojo maisto kortelių sistema [9](#). Kartą per savaitę

eidavome pasiimti menkų maisto produktų pagal korteles. Dabar, priešingai nei karo metais, mes badavome. Kartą sutikome vieną žydą ir jis pasakė: „Madam Kleinšteine, ar pasiėmėte savo siuntinį sinagogoje?“ Nuėjome į sinagogą ir ten paaiškėjo, kad mano mamos broliai ir teta išsiuntė jai dvylika siuntinių iš Los Andželo. Jie kažkaip sužinojo, kad likome gyvos, bet nežinojo mūsų adreso ir nusprendė siųsti siuntinius Vilniaus sinagogos adresu. Daug žmonių taip darė tuo metu.

Sinagoga buvo tarsi informacinis centras. Niekas nebandė mūsų ieškoti, nors beveik visi išgyvenę Vilniaus žydai pažinojo vienas kitą. Mūsų siuntiniai buvo neteisėtai pasisavinti ir mes jų neatgavome. Teisėjas, gyvenęs mūsų name, įtikinėjo mus pateikti ieškinį teisme. Bet mama nenorėjo, taip sakant, viešai skalbti nešvarius baltinius ir bylos nepradėjo. Sinagoga jautėsi įsipareigojusi atlyginti mums už dingusius siuntinius. Jie davė 40 dydžio batus, kai mano koja buvo 35 dydžio, ir kelis tamsiai mėlynus paltus, iš kurių mama man pasiuvo žieminį paltą. Nuo tada pradėjome reguliariai gauti giminačių siuntinius. Dažniausiai juose būdavo drabužiai, kuriuos mama parduodavo. Ji nebuvo prekiautoja, neišmanė verslo ir parduodavo madingus užsienietiškus daiktus nepadoriai pigiai. Turėjome keletą pastovių klientų. Kalbant apie mūsų materialinį gyvenimą, jis tapo šiek tiek lengvesnis. Mama netgi pasiuvo man mokyklinę uniformą ir tai buvo mano vienintelė suknelė.

Po kelių mėnesių mama susirgo tuberkulioze. Ji buvo ligoninėje kai, nelaimei, aš taip pat susirgau. Man buvo arba gelta, arba dizenterija. Keista, juk klajodamos karo metais nesirgome net sloga. Tikriausiai tomis išbandymų dienomis mūsų organizmai turėjo kažkokį apsauginį mechanizmą. Mamos būklė buvo labai bloga. Jai atsivėrė kavernos ir ji balansavo tarp gyvybės ir mirties. Mamos broliai mums padėjo. Jie siuntė peniciliną, kuris tuo metu Sovietų Sąjungoje buvo deficitas, ir mamos sveikata taisėsi. Žmonės ilgus mėnesius gulėdavo ligoninėje dėl tuberkuliozės.

Mane išsiuntė į vaikų namus. Juos vadino žydų, nes ten gyveno daug našlaičių žydų vaikų. Įstojau į komjaunimą [10](#) ir tapau jaunesniųjų mokinių, pionierių, vadove [žr. Visasąjunginė pionierių organizacija] [11](#). Man patiko mokytis, aš siurbiau informaciją kaip kempinė. Dar savo klajonių metu troškau žinių ir man patiko rūpintis pionieriais, mokyti juos dainų ir eilėraščių, žaisti su jais ir padėti mokytis. Mane gana gerai maitino. Buvo šilta ir jauku. Mokytojai labai gerai su manimi elgėsi. Jie užjautė našlaičius. Vaikų namuose praleidau visus metus, kol mama gulėjo ligoninėje. Kai ją paleido, grįžau namo.

Grįžusi, mokiausi toliau. Turėjau tik „penketus“ [aukščiausias balas, lygus amerikietiškam A] ir buvau labai aktyvi komjaunuolė. Buvau nuolat užsiėmusi, organizuodavau išvykas, lankiausi teatre, redagavau laikraštį, padėjau atsiliekančioms moksle ir pan. Pradėjusi mokytis dešimtoje klasėje, sužinojau, kad esu viena iš kandidačių baigti mokyklą aukso medaliu. [Aukso medalis buvo aukščiausias vidurinės mokyklos baigimo įvertinimas Sovietų Sąjungoje.] Tačiau viskas susiklostė kitaip. Iš vienos pusės, buvau rimta mergina, iš kitos – romantikė ir linkusi susižavėti. Nevaikščiojau į šokius, nes tai buvo nerimta mano amžiaus merginoms ir tam nepritarė viešoji nuomonė bei mokyklos vadovai. Kartą draugė įkalbėjo nueiti į šokių paviljoną parke. Tai buvo nelaimė. Parke sutikome du kareivius. Vienas buvo rusas, kitas – buriatas. Žodis po žodžio, šokis po šokio ir Matvejus Malkhanovas, buriatas, ir aš nebegalėjome išsiskirti.

Jis buvo labai įdomus žmogus, eruditas, mandagus ir gerai išauklėtas. Trumpai tariant, mes įsimylėjome ir greitai tapome labai artimi. Iš tikrųjų, tapome vyru ir žmona. Kada Matvejus paprašė mamos mano rankos, ji įsiuto ir nenorėjo duoti sutikimo. Matvejus nebuvo žydas, jo išvaizda buvo

keista ir neįprasta. Ne tik mama, bet ir visas žydiškasis Vilnius buvo prieš. Bet niekas nieko negalėjo pakeisti. Kai mes nuėjome į civilinės metrikacijos skyrių, aš jau buvau nėščia. Turėjau pereiti į vakarinę mokyklą ir baigiau ją tais pačiais metais, tik, aišku, be aukso medalio. 1951 metais gimė mano sūnus Aleksandras. Gyvenome su mano mama. Tuo metu ji jau labai pamėgo mano vyrą ir jie paskelbė paliaubas. Jo nebuvo galima nemylėti, jis buvo puiki ir kilni asmenybė.

Matvejus gimė 1928 metais Kačioje, Novosibirsko srityje, Krasnojarske [Rusija, 4000 kilometrų nuo Maskvos]. 1947 metais jis buvo pašauktas į Sovietinę armiją. Jo dalinys stovėjo Lietuvoje. Taip jis atsidūrė Vilniuje. Matvejaus tėvai nematė manęs iki mūsų vestuvių. Jis tik parašė jiems, kad sutiko savo svajonių moterį ir vedė. Po keleto metų mes nuvykome į jo gimtinę. Tėvai sutiko mane kaip savo dukrą. Jie visada labai gerai elgėsi su manimi ir mūsų vaikais.

Praėjo mažiau nei metai ir aš nusprendžiau tęsti mokslus. 1951 metais įstojau į Vilniaus Universiteto rusų kalbos ir literatūros fakultetą. Nesunkiai išlaikiau stojamuosius egzaminus. Nejutau jokio priešiško man, kaip žydei. Nenukentėjau tais metais, kai žydus atleidinėjo iš darbo, teisė, netgi skandalingu valstybinio antisemitizmo laikotarpiu [žr. Kampanija prieš „kosmopolitus“] [12](#), kada siautėjo „gydytojų sąmokslas“. Kai 1953 metais mirė Stalinas, aš verkiau, kaip ir daugelis aplinkinių žmonių. Mano vyras pasakė, kad turėčiau džiaugtis, o ne gedėti, nes jis pažinojo daug tremtinių Sibire, matė siaubingas Gulago [14](#) stovyklas ir geriau už kitus suprato, kas iš tikrųjų buvo Stalinas.

Mūsų gyvenimas gerėjo. Po demobilizacijos Matvejus nuėjo dirbti į gamyklą raižytoju. Prieš karą jis baigė meno mokyklą Novosibirske [Rusija]. Jis turėjo auksines rankas ir subtilų skonį. Gamykla davė mums kambarį komunaliniame bute [15](#). Mes dalinomės bendra virtuve su kaimynais. Pradžioje buvo pakankamai sunku. Rytais vesdavome sūnų į vaikų darželį. Aš turėjau mokytis. Mama man padėjo. Naktimis vyras keldavosi prižiūrėti Aleksandrą. Visi sudarė man galimybes studijuoti.

Būdama trečiame kurse sunkiai susirgau. Manau, tai buvo karo metų šalčio ir bado pasekmė. Susirgau pleuritu. Ši liga dažnai komplikuojasi į tuberkuliozę. Gulėjau ligoninėje metus ir atsilikau nuo mokslų. Pasveikusi turėjau pereiti į neakivaizdinių studijų skyrių. 1955 metais įsidarbinau laikraštyje „Tarybinė Lietuva“ [„Sovietskaja Litva“, Lietuvos Sovietinės respublikos laikraštis rusų kalba] korektore. Dirbau tenai du metus. Nemėgau šito darbo.

Tada kitas laikraštis, „Komjaunimo tiesa“, ieškojo vertėjo iš lietuvių į rusų kalbą. [„Komsomolskaja Pravda“ - visasajunginis jaunimo laikraštis, leidžiamas Komjaunimo centro komiteto. Išeidavo šešis kartus per savaitę. Pirmasis numeris išėjo 1925 metų gegužės 24 dieną. Laikraštis jau nėra komunistinis, bet vis dar populiarus ir tokiu pačiu pavadinimu leidžiamas NVS šalyse.] Aš ir dar viena kandidatė atlikome tekstų vertimus ir abi gavome darbą. Dirbau šiame laikraštyje 23 metus, pradedant nuo 1957-ųjų. Labai daug verčiau. Ėmiausi bet kokio darbo. Verčiau disertacijas, knygas ir straipsnius. Netgi parūpindavau darbo vertėjams, dirbusiems kituose laikraščiuose.

1980-aisiais įsidarbinau laikraštyje „Komunistas“ [„Komunist“ - Lietuvoje leistas laikraštis rusų kalba, įkurtas 1940 metais. Jis išeidavo Vilniuje šešis kartus per savaitę 45 000 egzempliorių tiražu. Buvo uždarytas 1991 metais]. Dirbau šiame laikraštyje dvejus metus ir išėjau. Iki pensijos dirbau spaudos agentūroje „Eta“ [informacijos ir spaudos agentūra Vilniuje, įkurta 1964 metais, specializacija - grožinės literatūros, vadovėlių ir žurnalistinio pobūdžio literatūros leidyba].

Mama buvo prisirišusi prie mano šeimos. Ji neturėjo draugų, nevaikščiojo į sinagogą. Mama ir anksčiau nebuvo religinga, o po karo nenorėjo nė girdėti apie Dievą. Net jei būtų buvusi tikinti, būtų praradusi tikėjimą, kai žuvo jos vyras, sūnus ir giminaičiai. Tačiau ji visada laikėsi pasninko per Yom Kipurą ir pirkė macus Pesachui. Manau, elgėsi taip, kaip buvo pripratusi. Mama vis labiau ir labiau sirgo ir nebegalėjo man padėti. 1964 metais ji mirė. Jos laidotuvės buvo pasaulietiškos Vilniaus miesto kapinėse, be jokių žydiškų ritualų.

1966 metais pagimdžiau dukrą Ilaną. Po ketverių metų gavome atskirą dviejų kambarių butą. Jis buvo nedidelis, bet mūsų šeima labai džiaugėsi. Pagaliau mes turėjome savo butą. Gyvenome patogiai. Mes abu neblogai uždirbome. Neturėjo automobilio ar "dačios" [16](#). Nedaug žmonių galėjo tai sau leisti. Paprastai atostogaudavome su vaikais prie Baltijos jūros, Palangoje. Kartą nuvažiavome į Sibirą. Mano vyro gimtinėje praleidome mėnesį. Taip pat atostogų sezonu važiuodavome į Jaltą [Ukrainoje, labai populiari atostogų vieta]. Pripratusi prie šaltos jūros, sunkiai iškęsdavau Krymo karštį. Mano vyras ir aš labai mylėjome vienas kitą. Mūsų gyvenimą rimtai tegadino tik mūsų visai skirtinga išvaizda.

Jaunystėje buvau mėlynakė blondinė, o Matvejaus išvaizda nebuvo įprasta: jo platūs skruostikauliai ir įkypos akys traukė aplinkinių dėmesį. Žmonės net rodė pirštais į jį. Ji tai nervino, o aš bandžiau viską nuleisti juokais. Galbūt tai buvo viena iš priežasčių, kodėl aš niekada nesvarsčiau išvažiuoti su vyru į Izraelį. Dirbau tarp lietuvių. Niekada nebuvau jų žeminama ir niekada negirdėjau blogų žodžių apie save ar žydus. Tačiau Izraelis traukė mane, kaip ir bet kurį žydą, nes tai buvo mano šalis. Pirmą kartą po daugelio amžių, mes vėl turėjome tėvynę. Mudu su vyru buvome bendraminčiai. Kaip gaila, kad jis taip anksti mirė. 1988 metais gavome telegramą, kad mirė Matvejaus mama ir jis skubiai išskrido į Sibirą. Matvejus pasijuto blogai per motinos laidotuves ir mirė tą pačią dieną. Ji palaidojo Kačioje šalia motinos. Aš sugebėjau nuvykti į jo laidotuves. Viskas buvo taip netikėta ir baisu.

Nuo to laiko gyvenu viena. Mano vaikai laiko save žydais, nors formaliai tokiais nėra. Beveik visi jų draugai žydai. Mano sūnus tarnavo armijoje, po to įsigijo techninį išsilavinimą, tapo ryšių darbuotoju. Gana anksti Aleksandras vedė rusų- lenkų kilmės merginą Anną. Jis turėjo du vaikus: Tatjaną, gimė 1978 metais, ir Dmitrijų, gimė 1984 metais. Neseniai sūnus pradėjo savo verslą, kuris jam gerai sekėsi. Prieš trejus metus [2002] įvyko tragedija. Sūnus pasijuto blogai ir po mėnesio mirė dėl smegenų vėžio. Matausi su anūkais, tačiau nedažnai. Beveik nepalaikau ryšių su savo marčia Anna. Ji pradėjo išgėrinėti, o man labai nepatinka žmonės, kurie nori skandinti sielvartą alkoholyje.

Mano dukra Ilana baigė Vilniaus Universiteto Prancūzų kalbos ir literatūros fakultetą. Dabar ji dirba Prancūzų kultūros centre. Ilana ištekėjo už lietuvio ir dabar jos pavardė Subačienė. Mano mylima anūkė Gabrielė gimė 1986 metais ir dabar baigia gimnaziją. Ji norėtų tapti gydytoja ir tikriausiai tęs mokslus užsienyje. Gabrielė laisvai kalba angliškai ir mokosi prancūzų kalbos. Ji save laiko lietuve, bet labai gerbia žydus. Kai grįžau iš Izraelio, ji paprašė susitikti su jos klasės mokiniais ir papasakoti apie šią šalį.

Vyru mirus, bandau gyventi aktyvų ir pilnakraujį gyvenimą. 1972 metais tapau Lietuvos žurnalistų tarybos nare. Dalyvavau visuose tarybos renginiuose. Mes priimdavome užsienio delegacijas ir rengėme simpoziumus. Mėgau keliauti po šalį ir užsienyje. Pirmą kartą į užsienį išvažiavau dar sovietinio režimo laikais – į Vengriją ir Bulgariją. 1995 metais tapau tikra keliauninke.

Visada laiku širdyje prisiminimą žmonių, kurie išgelbėjo man gyvybę. Ilgus metus palaikiau ryšius su savo gelbėtojais. Dabar tėvai Štrimaičiai ir jų dukra Milda, su kuria vis dar susitinku, buvo pripažinti Pasaulio Tautų Teisuoliais [17](#) Yad Vashem muziejuje [18](#). Lietuvių Marmų šeima, ilgai mus slėpusi, buvo sovietinio režimo ištremta. Mes su mama labai stengėmės juos surasti, bet mums nepavyko.

1991 metais [iš tikrųjų, 1990-ais] Lietuva atgavo nepriklausomybę [žr. Lietuvos Respublikos atkūrimas] [19](#). Visi sunkiai pergyvenome įvykius, susijusius su Rusijos priešinimusi Baltijos šalių nepriklausomybei. Niekada nebuvo komuniste. Gimusi čia ir gyvenusi tarp lietuvių, aš visada palaikiau jų teisę į nepriklausomybę. Dar daugiau, prisimenu kaip puikiai gyvenau vaikystėje, kai Lietuva buvo nepriklausoma. Nors formaliai buvau pensijoje, labai daug dirbau ir netgi verčiau per pirmąjį Lietuvos vyriausybės posėdį.

Gaila, bet ne visos mūsų viltys išsipildė. Daugelis mūsų išrinktųjų nepateisino lūkesčių, bet mes vistiek mąstome pozityviai. Lietuvoje atsigavo žydiškas gyvenimas. Yra puiki Lietuvos žydų bendruomenė. Taip pat yra valstybinė žydų mokykla ir valstybinis žydų muziejus. Aš tapau aktyvia bendruomenės nare. Esu socialinio skyriaus savanorė ir Geto kalinių [Lietuvos] tarybos narė [20](#). Netapau religinga, bet man malonu grįžti prie žydiškų tradicijų. Dalyvauju bendruomenės žydų šventėse.

Mano darbas bendruomenėje padėjo susirasti naujų draugų Lietuvoje ir užsienyje. Čia susitikau su olandu Fritzu ir jo žmona, lenkų fotografe. Parodžiau jiems Vilnių, Senamiestį. Vaikščiojome buvusio geto gatvėmis. Rūpinausi jais ir mes susidraugavome.

Po metų Fritzas pakvietė mane atvykti į Olandiją. Aš dar du kartus važiauvau tenai. Fritzas labai padeda mūsų bendruomenei ir dažnai atvyksta į Lietuvą. Du kartus buvau Izraelyje ir Vokietijoje. Neseniai, 2005 metų gegužę mane ir dar vieną aktyvią narę bendruomenė pasiuntė į Krokuvą [Lenkija] paminėti skaudžią datą: Osvencimo [Auschwitzo] koncentracijos stovyklos išvadavimo 60-sias metines. Paminėdami milijonų nekaltų aukų atminimą jautėme šiuolaikinio pasaulio toleranciją ir tautų draugystę.

Žodynėlis

1 Didysis Tėvynės karas

1941 metų birželio 22 dieną 5 valandą ryto nacistinė Vokietija nepaskelbusi karo užpuolė Sovietų Sąjungą. Prasidėjo taip vadinamas Didysis Tėvynės karas. Vokiečių blitzkrieg, arba Barbarosos operacijai, beveik pavyko per kelis mėnesius įveikti Sovietų Sąjungą. Netikėtai užpultos, sovietų karinės pajėgos prarado ištisas armijas ir daugybę ginkluotės jau pirmomis vokiečių puolimo savaitėmis. Iki 1941 metų lapkričio vokiečių armija užėmė Ukrainą, apsiutė Leningradą, antrą pagal dydį Sovietų Sąjungos miestą, ir grąšino užimti Maskvą. Sovietų Sąjungai karas baigėsi 1945 metų gegužės 9 dieną.

2 I Gildija

carinėje Rusijoje pirkliai priklausė I, II arba III gildijai. I gildijos pirkliai galėjo prekiauti su užsienio pirkliais, kitiems buvo leidžiama prekiauti tik Rusijos viduje.

3 Baltijos respublikų (Estijos, Latvijos ir Lietuvos) okupacija

nors Molotovo – Ribentropo akte sakoma, kad tik Estija ir Latvija priklauso sovietų įtakos sferai Rytų Europoje, pagal papildomą protokolą (pasirašytą 1939 metų rugsėjo 28 dieną) didžioji Lietuvos dalis taip pat buvo perduota Sovietų Sąjungai. Visos trys valstybės buvo priverstos pasirašyti su SSSR “Gynybos ir tarpusavio bendradarbiavimo pakta” leidžiantį įvesdinti sovietų karines pajėgas į jų teritorijas. 1940 metų birželio mėnesį Maskva paskelbė ultimatumą, reikalaudama pakeisti vyriausybės ir okupuodama Baltijos respublikas. Visos trys šalys buvo prijungtos prie Sovietų Sąjungos kaip Estijos, Latvijos ir Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos.

4 Palaikyti ryšius su užsienyje gyvenančiais giminaičiais

valdžia galėjo areštuoti asmeninę žmogaus korespondenciją su užsienyje gyvenančiais giminaičiais ir apkaltinti jį šnipinėjimu, išsiųsti į koncentracijos stovyklą ar netgi nuteisti mirties bausme.

5 Šaulių taryba

nacionalistinė ir sukarinta organizacija, veikusi Lietuvoje 1930-iais ir turėjusi maždaug 10 000 narių. Vėliau jie kovojo tiek prieš sovietus, tiek prieš nacių, naudodami partizaninės kovos metodus: sprogdino traukinius, žudė karo vadus ir komunistus. Po II Pasaulinio karo sovietų valdžia šią organizaciją uždraudė.

6 Cimusas

troškiny, dažniausiai iš morkų, pastarnokų ar slyvų ir bulvių.

7 Deportacijos Baltijos šalyse (1940 - 1953)

1940 metų birželio mėnesį Sovietų Sąjungai okupavus Baltijos šalis (Estiją, Latviją ir Lietuvą), prasidėjo masinės vietinių gyventojų deportacijos, kaip sovietinio režimo įtvirtinimo dalis. Deportacijų aukomis daugiausiai, bet nebūtinai, tapo režimui nepageidautini asmenys: vietinė buržuazija ir ankstesnio politinio režimo veikėjai. Deportacijos į tolimus Sovietų Sąjungos rajonus nenutrūkstamai vyko iki pat Stalino mirties. Pirma didžioji deportacijų banga kilo 1941 metų birželio 11 – 14 dienomis, kai buvo išvežta 36 000 politiškai aktyviausių žmonių. Deportacijos vėl prasidėjo, kai Raudonoji Armija atsiėmė šias tris šalis iš nacistinės Vokietijos 1944 metais. Partizaninės kovos prieš sovietų okupantus tęsėsi iki 1956 metų, kada paskutinis būrys buvo sunaikintas. Tarp 1948 metų birželio ir 1950 metų sausio, remiantis SSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo dekretu, už žemės ūkio darbų vengimą, antisocialinį ir parazitinį gyvenimo būdą iš Latvijos buvo deportuotas 52 541 asmuo, iš Lietuvos – 118 599 asmenys ir iš Estijos – 32 450 asmenų. Bendras deportuotųjų iš visų trijų respublikų skaičius pasiekė 203 590. Jų tarpe buvo skirtingų socialinių sluoksnių (valstiečių, darbininkų, inteligentų) lietuvių šeimos – visi, kas galėjo, ar buvo apkaltinti kaip galintys, pasipriešinti režimui. Dauguma tremtinių mirė svetimoje šalyje. Priedo, maždaug 100 000 žmonių žuvo akcijų metu ir buvo sušaudyti kaip partizaninės kovos dalyviai ir dar maždaug 100 000 buvo nuteisti 25-iems metams lageriuose.

8 Lietuvių policajai

rusų kalboje tai reiškia vietinius lietuvius, kolaboravusius su nacių režimu. Pavaldūs vokiečiams, jie buvo organizuoti kaip policija ir buvo atsakingi už nacių valdžios įtvirtinimą šalyje. Jie buvo pagrindiniai Lietuvos žydų naikinimo akcijų vykdytojai.

9 Kortelių sistema

maisto kortelių sistema, reguliuojanti maisto ir pramoninių prekių paskirstymą, buvo įvesta SSSR 1929 metais dėl ypatingo plataus vartojimo prekių ir maisto produktų deficito. Sistema buvo atšaukta 1931 metais. 1941 metais maisto kortelės buvo vėl įvestos siekiant registruoti ir reguliuoti maisto atsargų paskirstymą gyventojams. Kortelių sistema apėmė pagrindinius maisto produktus, tokius kaip duona, mėsa, aliejus, cukrus, druska, kruopos ir pan. Racionas skyrėsi, priklausomai nuo socialinės grupės ir darbo pobūdžio. Sunkiosios pramonės ir gynybos įmonių darbininkai kas dieną gaudavo 800 gramų (šachtininkai – 1 kilogramą) duonos asmeniui; kitų pramonės šakų darbininkai – 600 gramų. Dirbantys ne fizinį darbą gaudavo 400 ar 500 gramų duonos, priklausomai nuo jų darbo įstaigos svarbos, vaikai gaudavo 400 gramų. Tačiau kortelių sistema apėmė tik pramonės darbuotojus ir miestų gyventojus, kaimo gyventojai negaudavo jokio tokios rūšies aprūpinimo. Kortelių sistema buvo atšaukta 1947 metais.

10 Komjaunimas

komunistinė jaunimo organizacija, įkurta 1918 metais. Komjaunimo tikslas buvo skleisti komunizmo idėjas ir įtraukti jaunus darbininkus ir valstiečius į Sovietų Sąjungos kūrimą. Komjaunimas taip pat siekė komunistiškai auklėti darbininkų klasės jaunimą, įtraukdami jį į politinę kovą, suteikiant teorinių žinių. Komjaunimas buvo populiariesnis už komunistų partiją, kadangi jo šviečiamoji paskirtis leido priimti ir neišprususius jaunus darbininkus, tuo tarpu partijos nariai turėjo turėti bent minimalų politinį išsilavinimą.

11 Visasąjunginė pionierių organizacija

komunistinė organizacija, vienijanti 10-15 metų paauglius (plg. skautai JAV). Organizacijos tikslas buvo auklėti jaunąją kartą komunistiniais idealais, paruošti pionierius stojimui į komjaunimą, o paskui ir į komunistų partiją. Sovietų Sąjungoje visi paaugliai buvo pionieriais.

12 Kampanija prieš „kosmopolitus“

kampanija prieš kosmopolitus, t.y. žydus, prasidėjo straipsniais centriniuose komunistų partijos spaudos organuose 1949 metais. Kampanija pirmiausiai buvo nukreipta prieš žydų inteligentiją ir buvo pirmasis viešas puolimas prieš sovietinius žydus kaip žydus. Rašytojus „kosmopolitus“ kaltino neapykanta Rusijos liaudžiai, sionizmo palaikymu ir pan. Jidiš kalba rašę autoriai, taip pat Žydų antifašistinio komiteto vadovai buvo areštuoti 1948 metų lapkritį apkaltinus juos ryšiais su sionizmu ir Amerikos „imperializmu“. Mirties bausmė jiems buvo slapta įvykdyta 1952 metais. 1953 metų sausio mėnesį prasidėjo antisemitinis „gydytojų sąmokslas“. Per SSSR nusirito antisemitizmo banga. Žydai buvo šalinami iš pareigų ir ėmė sklisti gandai apie neišvengiamą masinę žydų deportaciją į rytinius SSSR rajonus. Stalino mirtis 1953 metų kovo mėnesį pabaigė kampaniją prieš „kosmopolitus“.

13 „Gydytojų sąmokslas“ buvo tariama konspiracinė Maskvos gydytojų grupė, siekusi nunuodyti svarbiausius valstybės ir partinius veikėjus

1953 metų sausio mėnesį sovietų spauda pranešė, kad devyni gydytojai, iš kurių šeši buvo žydai, buvo suimti ir pripažino savo kaltę. Kai Stalinas mirė 1953 metų kovą, daugiau jokio teismo proceso nebuvo. Oficialus partijos laikraštis „Pravda“ vėliau paskelbė, kad kaltinimai gydytojams buvo sufalsifikuoti, o prisipažinimai išgauti kankinant. Šis atvejis buvo vienas iš blogiausių antisemitinių incidentų Stalino valdymo laikais. Savo slaptame pranešime, perskaitytame XX partijos suvažiame 1956 metais, Chruščiovas sakė, kad Stalinas norėjo panaudoti „gydytojų sąmokslą“ aukščiausių sovietinių vadovų pašalinimui.

14 Gulagas

sovietinė priverčiamojo darbo stovyklų Sibiro ir Tolimųjų Rytų rajonuose sistema buvo pirmą kartą įvesta 1918 metais. Iki 1930-ųjų pradžios kalinių skaičius tokiose stovyklose nebuvo didelis. Bet jau 1934 metais Gulagas, arba NKVD priklausiusi Pataisos darbų stovyklų valdyba, skaičiavo keletą milijonų kalinių. Jų tarpe buvo žudikai, vagys ir kiti kriminaliniai nusikaltėliai, kartu su politiniais ir religiniais disidentais. Gulago stovyklos ženkliai prisidėjo prie Stalino valdymo laikotarpio ekonomikos. Sąlygos stovyklose buvo ypatingai sunkios. Po Stalino mirties 1953 metais stovyklų kalinių skaičius labai sumažėjo, o laikymo sąlygos šiek tiek pagerėjo.

15 Komunalinis butas

po 1917 metų revoliucijos, sovietų valdžia norėjo pagerinti gyvenimo sąlygas nusavindama turtingų šeimų „per didelį“ gyvenamą plotą. Butai buvo padalinami kelioms šeimoms, kiekviena šeima gaudavo po kambarį ir dalinosi virtuve, tualetu ir vonia su kitais gyventojais. Dėl nuolatinio gyvenamosios vietos trūkumo miestuose komunaliniai butai egzistavo ištisus dešimtmečius. Nepaisant 1960-siais pradėtų valstybinių programų, skirtų naujų namų statybai ir komunalinių butų likvidavimui, bendri butai egzistuoja iki šių dienų.

16 Dačia

vasarnamis, mažas užmiesčio namelis ir žemės gabalėlis. Sovietų valdžia nutarė leisti žmonėms užsiimti tokia veikla ir užsiauginti maisto. Didžioji dauguma miesto gyventojų augino daržoves ir vaisius savo mažuose sodeliuose ir ruošė maisto atsargas žiemai.

17 Pasaulio Tautų Teisuoliai

ne žydų tautybės žmonės, gelbėję žydus Holokausto metu.

18 Yad Vashem

muziejus, įkurtas Jeruzalėje 1953 metais, pagerbia ir Holokausto kankinius, ir Pasaulio Tautų Teisuolius, ne žydų kilmės gelbėtojus, pripažintus tokiais dėl savo „atjautos, drąsos ir moralumo“.

19 Lietuvos Respublikos atkūrimas

1990 metų kovo 11 dieną Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba paskelbė Lietuvą nepriklausoma valstybe. Sovietinė vadovybė Maskvoje atsisakė pripažinti Lietuvos nepriklausomybę ir pradėjo ekonominę šalies blokadą. 1991 metų vasario mėnesio referendume daugiau kaip 90% dalyvių (dalyvavimas sudarė 84%) balsavo už nepriklausomybę. Vakarų pasaulis galiausiai pripažino Lietuvos nepriklausomybę, SSSR taip pat pripažino 1991 metų rugsėjo 6 dieną. 1991 metų rugsėjo 17 dieną Lietuva prisijungė prie Jungtinių Tautų.

20 Geto kalinių Lietuvos taryba

1988 metais ją įkūrė Lietuvos municipalinė žydų benruomenė. Pagrindinis organizacijos tikslas yra savitarpio pagalba, geto kalinių bei koncentracijos stovyklose kalėjusių žydų vienijimasis, karo prisiminimų rinkimas ir susitikimų su jaunimu bei kita publika organizavimas.